Бібліотека Селянина
серія красного письменства

В. ВРАЖЛИВИЙ

В ЯРУ

ЧОТИРИ ОПОВІДАННЯ

ВИДАВНИЦТВО
"ШЛЯХ ОСВІТИ"
Харків—1923

БІБЛІОТЕКА СЕЛЯНИНА

№ 12. СЕРІЯ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА № 12.

ЗА РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА

В. ВРАЖЛИВИЙ

В ЯРУ

ЧОТИРИ ОПОВІДАННЯ

[ІЗ ТВОРІВ СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ"]

ГОЛОВПОЛІТОСВІТА
ВИДАВНИЦТВО „ШЛЯХ ОСВІТИ"
ПРИ НАРКОМОСВІТІ УСРР.
ХАРКІВ — 1924

Д Р У К А Р Н Я
НАРКОМОСВІТИ У.С.Р.Р.
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ
НАУК

Д. У. Д. № 1148. Київ, 1923. Друк. 5.000 прим. Зам. № 419.

В ярах.

З високої гори видно села, ліси... А на горі порит ями. Ями темні і в них темно. Стук далеко розноситься під землею, гуде чавуном. Стук і балачка. Під землею в темряві, в пітьмі гостро б'є копаниця глину. Одколюються шматки жирної сизої глини: упаде кам'янистий, розляжеться, порозлазиться у всі кутки печери темними тінями. Заховались в печерях глибоких копаниці, б'ють та стукають. А наверху день, пече сонце, посміхаються з худої знесиленої трави, пожовклої, мов од морозу... Лише полинь пожмакує срібно-сірим листям, повирізуваним... Перестав стук, луна рознеслась по ямі німо й глухо, стомився, замовк. Темрява. Зазирає в яму сонце, хоче досягти дна... Без сонця сидять, обидва на вохкій глині, тінями повиті. Копаниці лежать осторонь.

— Хведоре, в тебе немає борошна?

— Немає, — чутно зітхнув Хведір, — чорт його знає, що робити... А ще багато й копати. Риєш, риєш без кінця, а нічого не видовбав і досі... Тончарі корови мають.

— Ти хоч дітей не маєш, — заздро вимовив Каленик.

Пітні обличчя подивились на кучу глини...

— Проклята! — Хтось з них вимовив. А Хведір підняв руку, заворушив мотлохом, обчепив м'язи... За-

курили. Обидва були босі; порепані, грубим шкуратком пообтягувані, здорові ступні одливались на вохкій глині. Заморено дихали, і піт з бороди крапав на пошматовану, замазану сорочку; на носі, на лобі текли краплі...

А зверху, крізь проруб показувалось бліде, синювате небо; иноді проносились хмари й тоді робилося ще темніше... Каленик знову щось пробалакав. А Хведір подивився.

— Чи скоро закінчимо?

— А, чорт його знає... Може повірять гончарі, то й так дадуть борошна?

— Як-би то!

Взялися за копаниці й знову падали на долівку шматки глини; важко одгукувалась луна, бігала з одного кінця в другий довго, довго... і зомліла ніжними тремтіннями — замірала; а там знову новий розгін колихався без кінця. Били не разом, по черзі і од того ще дужче нісся, замірав гул...

Каленик і Хведір — брати, жили в сусідах, бідкалися, зранку що-дня ходили копати глину. Без сонця... І очі в них були блискучі, дивились глиною сірою, сірою... А ввечері вертались додому, спали міцно.

Затихло, покидали копаниці, а сами лізли до гори; переставляли порепані ноги по пічурках. Вилізли, заболіли очі; а сонце висушило піт, принадно смажило тіло, вщупувалось по-за одягом. Каленик обітерся сорочкою, розвіз грязь і сів. Хведір подивився на небо.

— Дощу не буде... От, слухай, аби завтра повитягати, скінчити та взяти борошна!

Той згодився, покивав головою. Хведір згадав:

— Давай обід варити.

— А хліб?

— Та хватить. — Руки мокрі од глини брудно-сині витер об штани. Закашляв довго, пильно і вихаркав на пожовклі квіти чорний, важкий ворох слини. Високо підвів груди.

— Ху, — заморено дихав.

— Ти-б пішов до дохтора. А то в тебе щось таке... не ладне!

— Ходив. Грошей немає на лікарство!

— А без грошей не можна? Там все-ж є в больниці!

Подивився Хведір:

— Є, є... Та не для нас. Он піп брав у дохтора без грошей, а я не піп, так мені не можна... Шкуродери!

І знову закашляв, наллялося кров'ю обличчя і він вискакував, подавався вперед, ніби його хвиля штовхала.

— Ото! — похитав головою Каленик: — наче, дивіться, й здоровий, а недовговічний.

Це вдарило Хведора і він мовчки прикусив губу та обсмикував вуса.

— А як-би хоч трохи достатків. Дав-би та купив ліків... Немає — розвів руками — робиш і немає. Як воно другі? Такий був, як і я, а тепер розбагатів. Ну, ось тобі, Хведось!

— Е, в того була коняка, спекулянчив. Піджився. Ну, годі! Йди по дрова, а я піду наберу води.

Розійшлись. Ліс шепотів у-низу, обмережувався на жовтому піску. Бугри од глини, зарослі вижовклою лободою, розтріскались. А ями глибокі, залляті жовтим сонячним сяйвом, потім сірими листками,

ховали дно... Густо ями: одна біля одної. Побуравились копаницями, а стіни шерехувато розкололись. Поламані, нерівні... А внизу схилився кучерявий, дубовий ліс. Він завсіди балакав і заглажувався під луки і де-не-де обнимав зелених.. Повернулись назад. Каленик ніс у казанку воду, а Хведір — дрова. Осторонь, якраз над ямою стояли рогачики, а на них почепилось на палиці колесо з великими спицями — ним витягували глину... А недалеко, майже на самій горі, верба общипана коливалась, переморгувалась з далеким лісом. Далеким... А обидва сиділи, багаття тріскало, розгоралось... Каленик мовчазний, з рудою бородою дивився кудись на ліс, на низ; пальці у нього отерпли, зігнулись.

Хведір повернувся, ліг на спину, заложив за голову руки:

— Оце кінчимо, та й плюнемо.

І кашляв, хватавсь за груди. Каленик жалісливо кидав крадькома очима та зашкарублими руками вертів цигарку.

Тіні шматками падали по буртах, падали на обличчя, задивлялись на мережаний пісок.

Каленик думав, а потім повагом сказав (він завсіди повагом балакав):

— А добре, що ти не маєш дітей.

— Добре?! Через жінку не маю...

Він жалкував за дітьми...

Пообідали, стомлено позіхали обидва, витягували руки.

— Спати хочеться...

— Ніч є за-для того! Що ти — барин хіба?

Сонце пекло не так, один бік ями обливався неглибоко сяйвом. Цвіли очі, посмішка заграваласъ у Хведора...

Через гору тягнувся дзвін... далекий, знесилений пропинався через неї.

— Кого це ховають?

— Тепер що-дня майже.

Хведір веселішав, бо трохи відпочив.

...Шелеснула під мову обкусана верба, а груди забігали швидко...

— Ну, лізьмо! — і обидва полізли в яму. Знову стук, грюкіт то високий, неясний, то низький, кривий.

Падає глина, а там одберуть її гончарі; а може на підводах спочатку, а потім залізницею одвезуть на завод. Далі наліплять з неї горшків, мисочок, обмалюють чудовими фарбами... Не побачуть Хведір та Каленик надзвичайної краси...

Керамика то, а це — глина. Сіра, сіра пов'їдалась в тіло та струпами забризкалась...

...Цей рік — посуха. Сутужно приходиться обом, потроху ще тримаються.

— Надія на глину, хоч проклята, а через неї їмо шматок хліба!

...Відпочивали часто. Хведір кашляв і тут, але не так. Обернувся.

— Уже на Катеринославщині люди дохнуть, як мухи в-осени.

— А в нас? Батрачка з дитиною вмерла. Недавно... Опухла, посиніла...

...Мовчанка.

— Може в комнезам? Чуєш!

— А хто-ж тоді позичить борошна? Та й то казати, як провідає хто з лісовиків, то не помилують, мабуть. Як-би жили в селі, а то забрались на яри, в Костенський... Мабуть обійдемось!

До заходу, за гору падало сонце. Сутінки прозорі чорніли, а далі полум'ям зітлівшим згасала прозора мовчанка...

Сиріше розносився дух глини.

Становилось мокро у печерях.

— Ну, досить копати! На завтра буде що витягати!

Вилізлиде.ругв Замість сонця їх зустріла зоря жовторожевою пеленою...

Витерли обличчя об сорочки. Каленик начепив куцину, а Хведір журку. Зверху в'їлись широкі кінці копаниць...

Пішли...

Зірки не блимали ще, бо було ще рано...

Йшли обидва по стежці, через ліс. Вона вимулилась водою і схожа була на кручу. Занесена пісками, вкрита щебнями, крутилась по-між кущами і показувала иноді товсті коріння дубів.

Хведір побіг, зареготався. З гори понесло хутко униз, за ліс. Потім не біг, а пришвидчено котився все хутчіш й хутчіш.

Каленик плюнув, сказав:

— Диви, який веселий, а дома жінку мабуть бити буде!

Каленик повагом, великими чобітьми обминав товсте коріння, вимите дощами... Поводив рудою бородою. Нарешті зійшов з гори.

— Чого ти так черепашиш? — крикнув Хведір і його голос життерадісний, повний весняного гаму, лунав у співах вечера.

Каленик подивився на чоботи, вони почорніли (руді латки поховались).

— Диви, роса впала!

— Справді.

Зраднішав Каленик, сіпав ногами (бо він ходив так: сіпне, поставить ступню, відпочине з мент, тоді знову сіпне). В очах у обох глина сіра розтавала, а радість, (облита росою) — заблискувалась полум'ям.

Перед очима, на південь, захилила обрій гора, одрубом пішла од річки і вкрита лісами де-не-де піскуватилась.

Там на горі яранське кладовище. Волохаті хрести, а посередині858 3. Давнє кладовище, схоже на старого облізлого ведмедя... Розчепирив свої лапи ведмідь, вигнув спину хмарами... Стоногий ведмідь!

За горою, мабуть, села і люди. А ближче луки обгорнулись зеленою рядниною, щоб не змерзнути.

Замотрошився деркач: дрр-дрр.

Вечірні смутки жовтою пеленою закрасували левади.

Левади, іще левади...

Плуг не проходив, не тріщав перієм. Цілиною співає під ногами придавлений перій, високий, пружкий, як дівочі груди...

А деркач свою думку тягне, забувається.

Здалося Каленику, що рвуться об леміш, об чересло нитки перія.

...Здалося й розмріялося.

На левади впала пороша рос...

...Перейшли через дорогу; починався Костенський ліс, а там, за ним яри. Хатки попритулялись на скелях, над проваллями...

— Ти мені позич картоплі, а то Катерина мене з'їсть, — обізвався Каленик до Хведора.

— Гаразд, пришли кого-небудь. Прощавай, завтра раненько, щоб там був!

— Добре!

Соковитий вечірній зір луків розтягався... Порвався, пропав.

...Волохаті руки дубів вились по стежці.

...Гаряча кров пахне глиною, роздума процідиться крізь жили...

Через дерево загавкав собака.

Назустріч вибіг хлопчик, зовсім маленький ще, почепився на руку боязко.

— Тату, тату! Хліб є?

— Сьогодні картоплю будемо їсти, завтра хліб. — А сам одвів очі кудись на город, став. До хлопчика промовив:

— Івасю, йди в хату!

Одійшов Івась, сів недалеко на пеньку.

— А вчора хліб мати дістали! — всміхнувся він.

Каленик зняв копаницю, обіперся. Жінка вийшла з хати.

— Борошна приніс?

Він мовчав, а Катерина не вгомонялась. Потім раптом крикнула:

— Наробив дітей! Годуй!

Розгорілась кров, здвигнулась рука од копаниці, а сам слабо сказав:

— Катерино! Не бив ніколи... Не знаєш мене чи що? На картоплі посидимо. Побіжи до Хведора: обіцяв дати!

Жінка заспокоїлась.

— А завтра буде?

— Завтра витягнемо глину, тоді й борошно буде!

Скинув біля присінків мотузок, взяв на руки Івася.

...Хведір жив насупроти і жінка хутко повернулась, в пелені несла картоплю...

...А яри поринали в завісі синього серпанку.

Каленик дивився на горщик, облизаний жовтим зубастим язиком...

Випустив з рук Івася...

Хата кострубато похилилась; погнила... і мовчазно насунула бовдур високий, товстий. Маленькі вікна задивлялись на багаття.

— Ну, йди! — жінка нетерпляче покликала їсти.

Каленик сів, повеселішав.

— Катрусю, не журись. Завтра буде борошно!

А маленька дитина, менша за Івася, підняла руки.

— Е, е!

Всміхнувся Каленик.

— А знають, що таке хліб... Немає землі, дитинко, а то-б не журились. Хто хліборобив, тому дали, а таким як я, — дулю... А втім не подохнемо.

Забрязкотіли миски. Івась почепився на шию батькові і сховався з ним у хаті.

Запустіло в подвір'ї...

На ярах парких висвічувались хатки — там спали, чекаючи завтрішнього, голодного дня... Через кручу (на другім кінці) виглядала Хведорова хата.

Мертво.

Огонь не грається на мокрому тумані.

— Відкіля туман?

З річки продирається потоками теплий пар.

Молодіє ніч.

А небо затяглося хмарами, насупило брови. Стереже однобарвну хмару.

...Кладовище стоїть осторонь, просунуло в пазуху хмар волохаті руки.

Стома...

Заснула кров і розбудить сонце, рознесе хмари...

...Раптом пронісся загартований вітер і повідомляли дуби один одного, ги-ги-ги, а хтось гарчить собакою, чи може справді собака прокинувся...

...Враз наповнились синім сяйвом ярки, засвітилось подвір'я.

Блиснуло і вмент золота гадюка зарилася у хмари

А в підгір'і ліс зашепотів.

Ударило.

А потім забризкав дощ... Забилось, залопотіло...

Рипнули двері. Каленик глянув лагідно.

— Не оставляє таки доля — і пішов у хату. Ніч промайнула хутко.

Передлітня ніч.

Каленик одягся, взувся, нап'ялив шапку. Зійшовся на ріжку (де сходилися дві стежки) з Хведором. Поздоровкався. Хведір побіг, сковзаючись із гори, вперед. А Каленик зареготався.

— Ти сьогодні жінки не бив, того, мабуть, і веселий?

— А ти чого не надутий?

— Та я за дощик радію!

На листю стоманітним діямантом налились роси; од зорі зачервонілись луки; спереду тільки висока гора, залита лісом...

Хведір сміявся:

— Тебе жінка не била?

— Слухай, Хведоре, ти смієшся. А знаєш... Під гарячу руку замилую... Чортам буде тошно. Терплю, але як і ввірветься...

Хведір поміряв його поглядом:

— Я знаю: навкулачки ти вмієш, а тут куций, брате!

Обризкувались прозорим, м'яким склом... Підходили до глинищ. Та-ж сама гора. І з неї видно однакові села...

Але Каленик полохливо обмер, обірвався:

— Диви!

І жаху повні широкі, покров'янілі очі бігали по ямі. Хведір ковтнув глину, ноги затрусилися.

— Діждались дощика!

— І борошна — заїкнувся несамовито Каленик, потім припав з копаницею, підкопувався до заваленої ями.

— Може нетовсто, зверху тільки?

Сів і Хведір, брав руками важкі шматки і з прокляттям викидав...

...Каленик одкинув далеко копаницю.

— Що? Раділи за дощ? А тепер... — і раптом прокляв долю, доща й глину. — Нехай згине!

— А їсти?

...Завалена яма глиною, сіріла насмішкувато.

Стояв синій ранок.

Верба общипана зрухнулась, затрусила мрякою, а біля заваленої ями прибилось дощем вчорашнє багаття — вугілля.

...Люди запахли глиною.

— Що робити?

— Підемо на заробітки...

— А жінка? А діти?

— А то не знаю. Тут де-небудь пристроїш!

— Тут де-небудь? — Гірко перекривив Каленик, — я не піду додому. В село піду, може наймусь, або позичу дещо!

Потім повернув вправоруч на дорогу.

...Каленик ходив найматись, його всюди стрічали з посмішкою і розводили руками.

— Самим не стає, що їсти!

І він обурений вернувся додому.

...Після дощу чебрець розривався в сонячньому повітрі. Хата посвіжішала, бо бур'ян, що ріс на стрісі, позеленів. Катерина зустріла Каленика:

— Кінчили вже?

Він мовчав і дивився на діти. Катерина знову:

— Чого мовчиш? Хіба може... — боялась доказати, нервово перебірала пальцями передника.

— Завалилась яма! — вибухнув — і не балакай, а то вб'ю. Уб'ю! — і підняв руку.

— Коли це ти став такий? Лякаєш? Ох, горенько! — заскаржилась і раптом змовкла. — Знову: Йолопе, чого стоїш? Нічого не їли сьогодні. Пху на тебе! — обернулась і плюнула.

Розлилась живцем кров по жилах. Надулись жили.

— На тобі! — Вдарив і вмить пішов у хату.

Вона схватилась за голову і тихо сіла на порозі. Не плакала.

Івась прибіг.

— Мамо, я хочу їсти.

А там провалля сходили, підіймались на гору.

Це — яри, паркі після дощу, горбаті!

Каленик проліз крізь двері.

— Катерино! Я йду на заробітки. Кажуть, що в Ковалівці хліб є.

— А я?

— Продаси кохту, мій піджак, поки що. А там я навідаюсь.

Нічого не відповіла. Злісно подивилась у слід. Постать Каленика трохи пригорблена нижчала в яру... Він пішов до Хведора.

...А маленька дитина злізла на руки до матери і закричала: — е, — е!

— Їсти хочеш? — спитала Катерина і щільніш притулилась до дитини...

...Каленик вернувся з Хведором, взяв клунка і винуватий підійшов до жінки:

— Ну, прощавай! Не сердься, та бережи себе.

Скотилась сльоза. Поцілував Івася і пішов...

Катерина дивилась услід.

Роздоріжжя.

Розповзеться, розточиться пісня надвечір'я, заллється жайворонком в далечині, підхватить струни безмежної нудьги й летить, летить... Зачепиться звуками крил за зерно, пошумить, подзвоне і знову пливе по хвилях звуків. А зелені луки піднімуть головки своїх трав, ніби слухають... І є то пісня не про кохання, а про життя.

СЕЛО. Далі хутір. Гордій найнявся ще з весни в хуторянського дядька. Молода жінка залишилася вдома, а він майнув на заробітки.

... Зразу вечір. Він лежить у клуні, на сіні. Дрімає. Ліниво пробирається в ухо пісня з вулиці. А руки мляво болять. Він цілий день косив... Лежить, заморився од праці, закриває очі. Дівчата крикливо виводять, розтягують кінці, пересновують пісню. Різними голосами заснували вулицю, затягли калічно павутинням.

Гордієві сниться, ніби він перечіпається через дівчачі голоси і немає сили вибитися з павутиння, розвести руками. Ще якесь мерещиться багно, якісь вип'ячені кінці. Потім пішло, пішло...

— Чи сон, чи дим?

І Марина вплелася, моргає. Чи може то солома?

— Кляті баби—аж скрикнув Гордій. Прокинувся, потягся, виплював соломинку з рота і всміхнувся.

— Кат його знає! й присниться така нісенітниця!

Встав, одчинив двері, зазолотилася солома од місяця.

Цвіркун пашить.

... І вечір котиться без упину.

По дворі носиться запах весняних пелюстків... Все лізе в голову, мчить навперейми, як каменем бухкотить...

... На зустріч ішла Марина. Місяць світив і ніби об'їдав паркани, тини. Біліють босі ноги Маринині.

Гордій гордо став.

— А ти-ж куди?

— Не до тебе, голубчику! Ні.—ззареготалася. Ніс рівний загорілий одкинувся, а кінці губ заламалися ямками. Гордій дивиться, а серце радо б'ється, хоче кинутися ловити оті шкідливі ямки. А ямки розростаються, ширяться

Схопив Марину.

А вона на його зирнула.

— Е, голубчику, в тебе жінка є...

— Смієшься? Ну, ну—посварився пальцем.

Увійшли в клуню.

Марина сіла.

— Чого ти не приходив на вулицю?.. Бач приневолює ждати.

— Видумала! Жонатий, щоб парубки... та ти доведеш до ума.

Загарячилася солома. Було в клуні напів-темно.

Марина ляпнула по руках Гордія.

— А ти чолов'яга нічого, їй-бо не поганий!

— А ти?

Зареготалися... Цвіркун злякався, замовк... І від цього сміху ховалася вічна нудьга, розтавав біль, чи забувався.

... Клуня стояла за садком, далеко від току. Хутір крізь щілини оддалявся, а од поля пахло житами, весною.

Їх тільки двоє: Гордій і Марина.

... Горобці зверху, в дірках, спросоння заб'ють крильцями, засиплять на солому пилюги.

Балакає Гордій, обхопить Марину за стан, а вона крикне: зась! і враз обернулась, покотилась по сінові, він хотів за нею, а вона сердито крикнула:

— Не смій, а то втечу!

І Гордій не рухався з місця.

— „Справді втече“—думав він.

... Через щілину проліз промінь місяця, впав на груди, сковзнув по руках.

... На хуторі по вечірньому перегавкувалися собаки, тріщали тини.

— А що, Гордіє, як твоя жінка з ким-небудь так як ти?

Гордій загруз у соломі, голова тільки виткнулась. Він раніш про це не думав. А все-ж-таки відповів.

— Що? Нічого.

Він то думав не те... Щипав сам себе за підборіддя.

... Другі гони проходили. Нове все. Сміх закляк, замерз.

А холод, а може й сум підносив спогади.

— Он, бач, Марино! Хто знав, що ти тут будеш?

Ніхто? А батьки твої живі?? Ти з Катеринославщини... А там зразу несолодко.

Гордій жалівся на роки; згадав подорож, голодних.

Але на мент.

Марина підскочила, як кішка. Обвила його руками, а Гордій хитро брав соломинки і починав лоскотати.

Вона кидалася, сміялася.

Весело, дзвінко! праця забулась. І життя посміхається.

... Надворі поволі спадала темрява: падає, за деревом видно присмеркову хмару, а вище синюватий колір неба переходить у зелений і там далі зовсім чорніє.

... Зорі зникають, знову придушені сипляться в повітря.

За клунею поле і вдень на ньому блакитніють волошки.

Йшов недавно Гордій по степах, місив босими ногами грязь; а чоботи ніс за спиною...

Зустрічав хрести, де розстрілювали німці...

...Тоді мріялось. А він туманився, оглядався й сварився:

— Стій, жінко, тільки не вбережи себе!

Жевріли жита. Хліб далі був кращий, повніший: схиляв колоски і де-не-де виліг.

Праворуч виднілися хутори... Ночував у дядьків. І одного вечора прийшов на цей хутір.

Стислося серце. Жінка поринула тоді в пам'яті.

Хотів найнятися і, нарешті, з одним дядьком зійшовся, хоч дядько і казав:

— Та це так, одолженія зробити, а то-б не найняв,

...і побачив Марину.

І кожного вечора, кожної ночи співали посмішки. Тільки з зорею стомлені заснули...

... А вранці Гордій ішов косити віку і все згадував Марину.

— Клята дівчина! Чого морочить? Вдруге одразу засну.

Віка лягала покосами, заплутувалася коса в кучерях. Инколи мантачився жаль, закидавсь осторонь зеленим співом чи од віки, чи од молодого літа.

... Гордій розмахувався й тяг вікові хвости. Широка ручка підстриглась... А піт котився; Гордій зачервонівсь, обшпарював розпашену шию...

...Далеко в степу перегукувалися перепели...

... А ввечері вернувся Гордій додому, як у же стемніло.

Зустрів хазяїн, спитав:

— Гм, що? як воно береться?— а сам думав—ото тобі й комнезам, вивчись робити!

— Та нічого—відповів Гордій.—Віка добра дуже, так воно трохи важкувато.

... Вечір такий, як і завсіди, з тою-ж синявою продертою зірками.

... Гордій хотів сьогодні одразу заснути. Він урився в солому. Десь у соломі торохтів цвіркун...

А Марина не приходила, він повертався з боку на бік і думав, думав.

— Чого не йде?

І раптом вискочив з клуні. Назустріч ніхто не йшов.

... Збоку стояли комори.

Він вийшов за ворота. На дубках сиділи дівчата з хлопцями.

Вони не співали. До Гордія доносився маленький гомін, солодко завміраючи в тиші.

Гордій підійшов, поздоровкався. Дівчата зачмикали. А між ними Марини не було.

Постояв, повагом обернувся й пішов назад у двір.

Зверху Волосожар діямантово блестів.

Небо спокійне.

Він задивився на небо, а думав про Марину.

... Під коморою сиділи червоноармійці; вогні від цигарок світились, як зірки.

— Що, товаришу, за робітника?—спитав один із них.

— Та... так... на строк.

... І мовчки подивився в клуні Марини, довго повертався. Очі злипалася, і він заснув.

А Марина стояла з хазяйським сином. Вона трохи пригорнулася до його, на обличчі лягла тоненька смуга незадоволення.

— Ви, як панич... куди-ж-пак—нам... Я—що?

Павло (його так звали) прикусив губу, бо почув насмішку, і гостро промовив.

— Да, це-то так, конешно, предложим, що я панич, а хто-ж твій Гордій?

— Та й Гордій—мужлай: такий муркет і слова не вміє вимовити... Так, Гордій, зате, хоть і сьогодьні жінку покине й буде жити зо мною—запишеться...А ви дурите...

Вона одкинулась од нього, з ненавистю подивилася на товстий кирпатий ніс, зморщилася:

— Ху, який противний і дав чорт вродиться багачем.

Заворушився у вербах вітер, перегнав по землі легенький холод і потім зник.

Вони стояли біля тину... А далі йшло поле, там замерла річка, вигонила шепотінням очерету диких качок.

— А що? ти хочеш заміж виходити... То таке... Свекруха...

— А-а. Нічого я не хочу, аби хтіла, то й вийшла... Тікайте—вона одіпхнула Павла рукою.

— Мариночко..—ніби ласкаво промовив Павло.

— Не чіпайте.. Гордій за вас кращий.

— Гордій? хахол миршавий, отой, що й обернутись не вміє.. Ха-ха...

Він засміявся зле, наче хотів сказати, щось про себе.

— Та того Гордія... я скажу батькові—і в два щота... ваших нєт, отак-то... Ми можем... Можна й так, покликати і на, мов, Гордієчку, тобі твоє, да...

Марина спалахнула.

— Ні, ви так не зробите... Тепер то ви купці... Це, брате, було.

— А так, конєшно... тож... воно й ти не від тих грошей.

Він пішов, вимовивши з погрозою останні слова.

Хутір сірів. Дахи розкидалися нерівно. Галки, що раніше піднімалися зграями й трусили пов'яле листя, тепер заснули кучами і здалеку чи крапками, чи чорними шапками сиділи на вербах.

Марина засмутніла.

— И-и, чорт...

Тільки по полі струшували колоски роси, нахилялися остючками один до одного, наче кланялися.

І така тиха, і така мила вечірня пісня!

Стежки ті малесенькі, що по обніжках маленькими гадючками полізли по полю, чогось злякалися і не видно їх за колосистим хлібом.

Вона хутенько пішла до Гордія. Він сонний почув, що щось тепле його зігріло. Прокинувся й побачив Марину.

— Ти чого не приходила? Я думав, що тебе вже не буде... Думав, може до хазяйського... Ох, тоді-б!

— О, Гордієчку, таке й видумав, хіба-б я пішла до нього...

Гордій притулився до неї грубо, ніби прорізав її цівками очей. Вона покірно подивилася на нього.

— Ех, Гордіє! Ти хочеш, щоб тобі було гарно і там і тут... Знаєш, за двома зайцями, як женешся, що виходить? Ти хитрий, а погано буде, як сам себе обдуриш.

— Чудна!—і більш нічого не вимовив.

Пахло жіноче тіло, загарами вітряними пробіралося.

— Так-то!—сумно зітхнула.

Гордій дивився на лати, на шматки неба.

... А в Марини очі горіли, як дві блискучі жаринки, тільки посміхалися з нього.

Гордій дивувався.

— Чи вона мене чим обпоїла? Жінку вдома покинув.

... Місяць, зірки щупальцями захолоджують солому, грають живорадісні пісні і тікають із зорею в поле, а потім з поля витягують свої щупальці, як петрик.

В клуні свіже сіно, є й торішнє. Почувається рівне дихання Маринине, підіймаються груди.

Задивився Гордій, накрив рядном, обпоївся лоскочучим духом і заснув.

... Однаково підвищується стріха і моргають, перекликаються горобці.

Гордій і Марина сплять.

Настали жнива.

Важка спека.

Снопи порозкидалися, гріються. Гордій іде вперед.

Жито зомліває, падає.. За ним Марина в'яже.

Постаті косарів розгулюються: з одного кінця на другий кидаються розмахи. Шершить жито та деренчить перій.

Лан по-над шляхом.

Марина чорними очима вбірає спеку і вони переливаються блиском. Хустка збилася на потилицю, а шия рівна, з маленьким бугриком, купається в повітрі.

Гордій непомітно, коли мантачить косу, подивиться, засміється...

До них під'їхав вершник і попрохав води.

Марина радісно крикнула: —є, ось вона!—і піднесла йому кухоль — той напився.

— А ти, дівчинко, так собі, я вже й влюбився.

— Невже?

Сніп випав, колоски розкидалися по стерні...

Гордій подивився спід лоба.

— Не одставай?—гукнув він—ач, уже лащиться.

Йому зробилося досадно. Важко деренчала коса, иноді залазила в землю своїм гострим кінцем.

— Чорти й принесуть,—бурмотів Гордій.

А коли докосили й поклали в полукіпки, він одійшов осторонь, сердито збив косу й прив'язав її до кісця. Потім сам пішов на хутір.

Марина сміялася.

... Полукіпки, ніби стояли в очіпках. А стерня однобарвна, золота розійшлася по лану. На других нивах шумів ще нескошений хліб.

Марина йшла позаді, чогось весело співала.

— Чого ти тікаєш од мене?.. Так я найду-ж не такого, як ти.

Полукіпки настовбурчились, а хутір завився перед очима в зелені кучері; перед ним залягли бурти, й тому видно було самі дахи.

Марина догнала Гордія.

— Ну й дурень-же з тебе, тебе й подратувати не можна. То я так.

— Та так,—презирливо протяг він,—і з хазяйським так, і з усіма так, і зо мною так...

— А як-же?..

— Сатана.., як сучка, до кожного лащиться...

— На те я дівчина.

— А як жінкою будеш?..

— Твоєю. Так твоєю я не буду...

— Побачимо...—і він хутко йшов уперед. По його твердому обличчі йшли маленькі струмочки поту.

— А хазяйського зажену на той світ... Він думає, що не зумію... То побачимо.

Марина уважно слухала і лице її ставало серйозним.

— Як-би не такий... Ти ось сам здох-би з голоду, аби не найняли... А двох жінок мати — не твоїй кешені...

— А ти хочеш за такого, щоб кешеня була.

— Нічого я не хочу.

Гордій скрипнув зубами, схопив її за руку.

— Ти...

— Одвяжись... Дивись—що я тобі таке?

В жнива мерещиться. Тихі дзвони. А в петрівку перезви не справляють. Иноді ллються дзвони з сел, заливають голосами хутори.

І в жнива дзвониться, передзвонюється.

... І, здається, запалювали вогні громовими погрозами небо, а хутори-хутори!

Тільки петрівкою пахне та баб'ячими очіпками.

Повели стежки до хуторів... А хтось здвигне стежки, як підойми і будуть вогні...

Влітку коситься білий цвіт гречки, медами обмотує хутори...

Плелося плямами, падало на душу осіннє павутиння. Носиться в повітрі.

Осінь.

І осінь, ніби очі душі (одкриваються то песливі, а то холодні). Осінь закутує небо павутинням, переплітає. Біля хутора вдень борються вітряки з вітром; дощаті, полатані крила млинків мотаються, як перед смертю. Чорні тіні пробігають по землі і крізь проріхи показують зелені плями; високо підлітають, і одмірявши крок, падають униз. Млини, як опеньки порозкидалися... Коли вітру немає, то вони виставляють широкі руки і стоять, ніби зайці.

Плете, в-осени, павук із шовкової нитки мережки, розставляє й хоче вловити муху... А попав шершень і пропало павутиння.

Гордій прохав Марину.

— Маринко, давай запишемося!

— Туди к чорту, одна, мабуть, здихає з голоду, так ти й мене так... Е, ні, не на таку наскочив.

— Може тому віриш,—він показав рукою на хату,—так той злиднів таких не візьме.

— І не треба...

Літо минуло. З поля позвозили снопи і поскладали у великі, високі стіжки. Згущувалися повесняні мокрі трави, збивалися, як ковтун.

Становилося жовто.

— Ти знаєш, вже скоро й додому.

Гордій думав про жінку.

— Ну як тепер вернутися до жінки?.. Вона-ж знає.

... А—баба й кінець... Всі баби...—сплюнув.

Марина крутнула головою.

На току стіжки куріли свіжим сіном; зверху на них лежали палиці... Відкілясь чувся післяжнивний сміх, плескіт річки.

— Марино!—глухо сказав Гордій, сховав очі за густими бровами,—оце я думав. Спав, возив сіно і все думав... як ти не запишешся—лишу.

Марина захолонула, в очах перескочили жахливі вогники. Гордій міцно зціпив Маринину руку, нахилився.

— Так, чуєш?.. Жінку одбила, тепер записуйся.

— Пусти... запишемося... який ти страшний,—нехай тобі пек.—По її тілі пролізли холодні плями, вона здрігнула.

... Це було на току, де виростає, чуючи зіму, жито, довге й тонке, і де під ногами толочилася полова.

... Сірі стіжки куріли. По степу носилося листя, а його, мабуть, десь їли, як і курай.

... Не рипіли перевесла, не гули машини. Вівці йшли з стерні отарою, збивали пилюгу, а чабан лякав їх батогом...

Марина обминала Павла, не хтіла йти і до Гордія. Але ввечері Гордій її зустрів біля клуні, він стиснув її руки і, ніби не чуючи сам себе, питав:

— Ти запишешся після строку?

— Пусти... запишусь.

Він не помічав, як холодніла Марина і як довго шукала спокою.

— А я зразу хочу, зразу, — насупившись промовив Гордій.

— Гордієчку... в тебе жінка є... в тебе-ж грошей немає.

А він не слухав її:

— Сьогодні... Ти водиш: літо пройшло! Нічого не хочу знати.

— А як я не хочу...

— Ти не хочеш?! — очі йому зробилися страшні, сам він дужче й дужче давив Марині руки.

— Та ні... то так!.. Тьху на тебе! який нетерплячий, запишемося після строку.

Після цього пройшло декілька днів... Почали йти дощі... Гордій ходив сумний.

Одного разу зустрів Павла, той сміявся.

— Що-ж, Гордієчку... сам не з'їв і другому не дав.

Гордій останні дні не бачив Марини, а насмішки хазяйського, ніби не чув.

Він думав: — вона-ж казала, що буде жити зо мною.

Але все-ж-таки пішов шукати Марину. Її ніде не було... Тоді він увечері підійшов до хазяїна і спитав між иншим:

— Де Марина?

Хазяйський син стояв біля вікна.

— Я-ж тобі казав... Згадав ти пізненько, — промовив він, — вчора пішла ще вранці додому... Роботи, значить, не має... а її осталося два дні... По хліб може батько приїде.

Скривився Гордій, пішов у клуню.

— Одурила! А жінка?..

В клуні було тихо, тільки в кутку пищали мишенята.

А біля клуні стояли явори, листки побсипались, і вони були холодні й голі.

Гордій додому не пішов, він найнявся в економію.

... Стояв серед двора, заложивши за спину руки.

— ... І жінка була, і Марина була, а тепер?.. Питався чи в себе, чи в кого иншого.

Будівлі розтаскались сводами. Кам'яні, дерев'яні. Були прикащики, управляющі, а тепер, культгос.

... Надворі осінь, не жовта, не павутинна, а багно. Десь бились з повітрям стружки од лісу, а багно чавкотить... Чавкотіло й тоді, як ішов на заробітки Гордій... Шукав чогось, а за спиною ніс чоботи... Щось найшов, щось загубив...

А там он видко хутір. В клуні мабуть однаково: сіно, солома...

— Чого я йшов і куди?

Через двір пробігла Манька (куховаркою служила).

— Гордію, йди вечеряти!—після вечері оратори будут щось читати...

— Йди к чорту!—а потім подумав:

— А хіба піти—послухати?

І поплівсь до кухні.

То була осінь не жовта й не павутинна, а задумлива на роздоріжжі.

В лісі.

(Малюнки).

Ліс, ліс.

Навколо посплітались віти, повисли над узькою дорогою. Збоку маячить крізь листву рідким поглядом, стриже траву, тче тіні килимів. Посічені сухі одрубки витикаються з повіток чорними гадюками. Велетні похмурі тріскають, ховаються в гущині. Закувала зозуля. Воркун виліз на світ, воркоче. Сонно. Через зелень б'є біле. Дорога кривиться жовтою глиною та чорноземлею. Заледеніло кущем листя, а кістяком дуби. Сильно чути гам обламаного миру. Гніде листя шумує од кроків зачерствіло. День вечірній. Іде бородатий мужик, бовка під ніс, тріщить падалишнім листям.

— Ич, як співає! Ото!—чмокнув. Кроки сутеніють під деревом. Хата показується через пітьму ліса. Гуси ґерґочуть, а біля їх маленький хлопчик тикає в пісок руками.

— Де мати?—Дитинка злякано опустила вії.

— Там, у хаті! Вони пораються!

Знову важкі, лісові кроки гудуть до хати. Сонце рожевить волосся дитинки і сумно гладить брудну шию. З хати вийшов лісовий, важкий мужик, надів

зашкарублу торбу через плече, зашнурував грізно бровами, поправив невідомого кольору картуз. А вона:

— Яремо! Ой, лишенько! Чого-б ти йшов? Борони, пречиста! Знаєш який час: в Килівці-ж убили об'їзчого! А ти!.. Не йди! — рішуче співають розіп'яті слова. Руки склались благанно! — не йди! — Дитинка витріщилась. А в загороді замукала корова.

— Не твоє діло!

— Яремо! Слухай, чого тобі треба? Є-ж чого їсти! Не йди!

— Мовчи! — Западали вуси, а борода збилась щетинисто.

— Тату! А страшні лісовики? Я чув, як вони свистять. І все свистять. Я вмію. Отак...—свиснув, тугою розлігся по лісові свист.

— Я тобі дам! Не свисти!

— Накличе біду! — Затихло. Термошиться похмуро Ярема, збірає удилища, надіває кожуха — пішов. А в загороді біля хати корова.

— Мамо, який вовк! Він з'їсть наше теля?

— Одстань! А то дам тобі! Взнаєш!

А там гупають важкі кроки в тіні стежок. Затихає мелодія. Хлопчик вертиться.

— Мамо! Я боюсь инколи лісовиків. Вони страшні, — каже. А кроки несуться в гущину. Килим з трав, з квіток хитається. Іде Ярема. Розмахує мозолистими руками, а на плечах теліпаються хвости вудок. Думає.

— Що! Налякали? А моторошно, хоч і лісовики такі-ж люди. Е-е. — Прозорий хвильовий туман падає на обніжки. Темніє річка чорна, схожа на Ярему. А ніч викидає посміх на дрібний дробіт.

Очерет. Крутий беріг. Внизу яма хлюпоче бережно піском. Білі осики привидами понахилялись у річку; одна зовсім упала: коріння попідрізувалось, наткало сухого павутиння. Десь заскиглив хворий рибалка, вимальовуючи причуди.

Став Ярема, озирнувся, закинув удки. Сів, підмостивши пеньок, очі мовчать, а борода обмерзує. Осика розтянуто упивається насолодою. Чиркнув сірник, запихкала люлька, зашмалив білий димок.

— Чи справді я один прийшов?—Не повірив, прикусив люльку. Обвалилась глина.

— Та й сумно. Скоро почне гугукати пугач. І—у! Чортяки-б його дерли!.. Тяжко, круто жити: кінці з кінцями. Еге!

...А одвічна річка торохтить очеретом, а очерет киває голівками струнко по березі. Латаття пливає то вперед, то назад і на йому жовті лілеї коронами повирізали профілі. Прошльопав, мабуть, лісовик через брід. Ярема злякався. А потім сам до себе:

— Може чоловік іде додому,—заспокоївся, стулив брудні руки під головою.

Річка пливе, в свічаді, горить багаття неба іскристе та вода вимиває тихо пісок. Заснув, наче міцний мужик пригнувся, а зверху:

— Гу-гу, гу-гу! — тріпається.

— І зачав, проклятий!—Підвелась голова. — І всю ніч невгомонно гугукатиме.

Очерет соромно прислухається, шукає дна гостролистим дивом. Порідчали сміхи, уважно задумувались: гугу—у! По черзі відверто питались у темряві, далі роздражнюючись поринали в холодній воді.

— А от жив Килівський об'їзчий, а тепер немає, бо вбили! А жінка?—коліна задерев'яніли та вгрузали в мокрий пісок. Вдавлювалась борода в руки. Думи гріє кожух. А над головою тріснуло. Приліг бур'ян.

— Це ти!—оглянувся. Такий-же дужий спускається по грузу. Яма відливає руки трикутниками. Сів і цей.

— А веселіш. Одному якось ніяково. Ото почуєш що-небудь хрусне, що-небудь шелеснеться і, той, кожне ніщо лякає.

— Та вже-ж!... — Знову димок змішується з парами.

— Ти знаєш, Яремо! Ту ніч одного з *бандитів*— лісовиків отих, вгепали, молодого, молодого. В Новоселівці. Милицинір пальнув, тут одразу тобі!

Сіпнув рукою і тільки взнав свій образ в ямі.

— А в Перівці вони дівчину на дуба сп'яли та й повісили. Так там тією дорогою й ніхто не їздить. Якось той... Вона була комуністка та й видала їхніх більшовикам, так вони її туди. — Протяг тихенько Ярема.

— Та ні! Я чув, може не комуністка. А так: у неї там був парубок, вона йому й переказала. Доказалась. Казав хтось, що ворони клюють вже. А я знав тую дівчину...

Задумливо гурчить очерет, рябить річка молодими забутими здрогами. Низько припадає листя, перегинається срібними сторінками до одноманітного поверху.

— Тяжко жити... І чого ті лісовики б'ються? Нехай би бились, а нас не чіпали-б, а то хвилини не дадуть забутись... Ей, ти, тягни!

Затріпався шнур, вилазить з води мокрий.

— Клюнуло добре! Що? Сом?.. Хоч цю ніч відпочину і то якось краще. Дома не вживеш: то прийде инколи — хліба дай! И — и, головорізи!

— Шибенники! Через їх і ліс вирубають—не забороняють. — Насупилась капелюха.

— Та що там балакати! Лісе, лісе! Жив ти—доживаєш, бачив — та й набачився. А гірко дивитись. Виріс я, де не підеш було — дерево струнке, високе, а гущина... А зразу де-не-де самі пеньки. Не вирубають! Брешуть! Не такий ліс! — Запалився Ярема новим словом. Другий мовчить. З півночи подув різкий вітер, верхи високих дубів притулили віти. Кожух погрів щільніше.

— А Мотрона! Чув? Чоловік вмер, так вона злигалась з тим шибенником Червонощоким. Скажений він, здоровий...

— Туди й дорога...—викресав різко лайку. Ліс шумить. Рябить річка, коливається білими гребнями.

— Невже дощ буде?

— Ні! Це так?—Обернувся, заголубив очима по небові. — Зразу перестане. Це вихор... Дідько лисий, тільки й балачки про тих. Нічого нового й не знайдеш...

Кусається беріг, сиплеться одірване листя по воді. Але затих одразу. Тиша.

— Не я казав! А знаєш, недавно кричав сич. Іх, як страшно... Ага! Оце їхав недавно один. Схопили лісовики, кажуть—перехрестись. Перехрестився. Ну, а тепер, кажуть, залигуй ноги в петлю. Та й повісили за ноги. Так один змилосердився — пристрелив. Єврей то був. З містечка.

— А, а... балакати є про що!

Змішує думки Ярема: — х-ех.

— А ти чув, що десь, де багато лісовиків було, так там повипалювали всі села: одні бовдури стоять. Отаке й у нас зроблять... Ото! Тоді!

І важко випростується очерет, підіймає гострі кінці, колишеться по березі струміннями довго. Тиха річка синіє, шерехувато одливає гілки та крутить омелу на воді. Сидять, дуби дужі з мозолями, важко, грізно кожен думає. Сидять, вмозоливши очі, шукають глибини в синяві. Зупиняються хвилі, наганяють одна одну, наче ненароком обнимають коріння латаття—слабими здрогами перемагають ніч. Застигає ніч, застигає очерет, а постаті дві (мозоляні дуби) застигають: ноги в пісок вгрузають, мокро. Срібне листя осик без вітру журно балакає. А крізь прозору синь моргають біляві хмарки.

Недалеко вдарило сокирою по дубові. Ярема з товаришем затихли; дивились їхні очі до стуку.

— Ага! — прошипів один. — Хто-ж рубає? Біля трясовини! Он воно що! Ходімо!

— А кинь! Хіба там один?

— Ходім, подивімось! — Пішли. Крикнуло кущем, забило гіллям слід.

— Темно!

— Мовчки йди! — Дійшли. Близько завітрив стук, зачорнів. Пилка деренчить, кидає тирсу.

— Там три! — Скерготче пилка.

— Над кручею дуба рубають! О, кляті!

Круча ховає тирсу в позаторішніх бур'янах. Вітер затягся в дерево. Коріння тріснуло. Балакають.

— Об'їзчий не почує!!

— Він один, а нас аж троє. Посміє: трісне лоб. Сокира-ж є!—Стовбур хитнувсь, глибока безодня внизу.

— Скоро. Кілки сухими пальцями бояться.

— Дивись. Корінь один. Мовчки рушай!

— Ніхто не прийде, бо темно!—Руки надуті в провалля хилять дерево.

— А звернути шию!—Крізь зуби Ярема скрипнув—бери кілок! Дам ділянки! — Рванувся звірем роздратований Ярема. Дуб падав, — маленьким тріском рвалось—валилось трухляве дерево. Запихкався об'їзчий, теліпає важкий кілок.

— Ага! Вас троє... Хто рубне сокирою? Ну, хто? Кажи!—Троє трохи сами не впали в провалля із дубом.

— Кажи! — не своїм голосом кричить Ярема. — Пошматую всіх вас. Хто дозволив рубати?

Розмахнувсь об'їзчий; луснув, щось хруснуло.

— В кручу позакидаю всіх! Кляті! Ух! — Один упав, а другий матір згадав й шпурнув сокирою, але вона розчавучила тільки кору на липі.

— А де-ж ти? Ти! Сюди! Трусишся чи-що? Підходить ближче Ярема до другого. Сокирою кидаєшся, сукин син! Тікай, а то вб'ю!

— Не дуже, —третій обізвавсь. Он диви, не промахнусь.—Кинув і цей. Ярема хотів одхилитись і, як підрізаний, присів.

— А... вбили!... Ті два тікали не оглядаючись. А в бік гострим кінцем врізалась сокира і скрівавлена впала, коли ударивсь об свіжий пеньок Ярема.

Прийшов другий.

— О, Яремо! Я-ж спіткнувся. Чого-б тобі було йти? Хоч-би донести до хати.

Ярема стогнав. Другий крутився біля його: затуляв виразок.

Потім побіг до хати. Там спали. Застукав. Злякана жінка одчинила нарешті, почула про чоловіка.

— Ой, лишенько! Чуло-ж моє серце! Казала — не йди! Плаче, а там пугач: гугу—у—гугу—у! Зливаються крики. А син Яремин пішов з дядьком по батька.

Виє простоволоса жінка. Витирає голими кулачками свої сльози хлопчик, собака дивиться на нього, потім сутужно підвів голову, з натугою завив.

А не так далеко од хати лежить на червонім сопеньку Ярема, а в проваллі — дуб.

Темрява.

Насунула темна ніч. Вітер зривав із стріх солому, кидав по калюжах. Навколо мряка; дощ стояв, бився об листки; а дерево плакало, сльози котились і тихенько падали на брудну землю...

І раптом шумів грізно грім, гонив по небу чорні хмари і одгукувався по вулицях.

Дядьки йшли біля тинів. Один став. Просвистів лісовий вітер і заховався в повітках.

Знову рушили, вийшли за село.

Десь прокричав півень, задзвенів відгук глибоко в серці, перетрусився маленькою мрякою.

За селом починався степ. Безмежний океан клонився од вітра тугою, пересипався холодними краплями, хитав тендітні пелюстки квіток...

Постаті дядьків спускались у кручу. Вітер проносився, бубонів по листках верб...

Дядьки, як їжаки, повтягували голови; Федось Перевуд нахилився до товаришів.

— Хлопці, знайте, що продав воли.

Дядьки стояли і щільніше насували на плечі сіряки.

Мовчали; тільки один, з кучерявим чубом, затяг тихенько пісню.

Грім не переставав, по кручі шуміли потоки каламутної, перемішаної з глиною, води.

Другі тільки хитали головами:

— Горобина ніч, горобина!—

Зачовгали по калюжах, обливались дощем...

Кручу пройшли, вилізли, сковзаючись по слизьких схилах.

А ніч була однакова. Мов у бубон, десь далеко бурмотів грім. А инколи гримав.

Роздирав небо і показував ніжні груди.

Було темно.

Дядьки злізли на станю і проривали дірку.

Тільки краплі перламутрились, коли одкидали жмені соломи.

Вже один тихенько спускався із стріхи; потім за ним поховались і останні. Тільки горобина ніч заглядала проміннями блискавок в чорну дірку.

... По драбині спустились у сіни, а відтіля пішли в кімнату.

Перевуд повернувся до хлопців.

Спитав:

— Де-ж вони сплять?—

Хазяїн спросоння забурмотів:

— Хто там? Ти, Одарко?—

Постаті злилися в темряву, не ворухнулись... А потім один пішов у кухню...

Хазаї спали; тихі, рівні подихи ховались у кутках. Перевуд в'їдався своїми гострими очима в темряву. Довгі були хвилини. Вітер стукав у вікно, хитав віконниці.

Перевуд крутнув головою і сміливо прошепотів:

— Ну, братва!—

Й кинулись. Хазяїн затремтів, виривався з рук, а жінка плакала. Хтось засвітив огонь, враз позолотилась жерсть на іконах...

... В кухні закричала Одарка. Тихий полохливий шум переносився по кімнатах. Дитинка прокинулась. Перевуд хутко схопив її на руки і одніс у сіни. Хазяїнові закручували назад руки, а жінка тремтіла.

... Степан засміявся кучерями, підкинув її на руки і поніс у другу кімнату. Там було темно. Жінка прохала:

— Не займайте його!—

— Добре!

Стукали віконниці та на сінешні двері крапотіли громові бризки. І вирвалось чудне в полохливій пітьмі слово:

— У, у, буржуйка!

Закам'яніла молода жінка, розтяглась.

А в другій кімнаті вже кінчали... Хазяїн віддав гроші, впав навколюшки.

Вибух.

Близько підкрався грім.

Другий вибух.

В кухні заплакала Одарка.

— Мовчи, стерво, а то і тобі те буде,—сказав хтось із їх.

Степан жалісливо подивився на молоду жінку, на її ніжне тіло і вийшов до хлопців.

— А дитина?

— Хай живе.

... Надворі барабанив грім, іскрили блискавки. Федось ще раз зирнув на трупа, сховав нагана.

— Ну, хлопці, знаєте скільки грошей? Завтра до мене приходьте ділитися.

Вийшли.

Небо чорне; каламутні хмари пливуть низько, зачіпають сонне село і ніби падають на брудний степ.

Федось уранці встав. Поламане дерево валялось на дворі.

Жінка його вийшла з хати.

Вона завсіди була з великим животом, горбата. Кашляла й хворіла.

— Я піду прати білизну,— одгукнулася, згорбилася ще дужче і віддалялася з чувалом.

... А в нього червоні жили на очах, ніби понадувались, а брови насунулись. Постать маленька з невеличкою бородою. Подивився.

По садку, між травою, дзюрчали струмки. Земля парувала.

Його хата стояла в глухій вуличці. А там, по долині, стогорі задумливі ліси, лани, гонів гони; шлях; байраки зелені, жовті, а за ними місця економій, маєтків. Уночі по байраках і між цеглою пробігають сліпі тіні... Був камінь, забрали дядьки на комини, а зразу біліють порожні руїни...

На зелених посівах гойдається сонце.

Двір Перевудів обнесений трухлявим тином. Збоку сарай.

І він, випивши, казав:

— Мій двір—економія. А то—каретник,—і показував на сарай. Потім гола клуня; стріхи позападали, ніби погризені пранцями. А хата стара, двері повгрузли і

завсіди смерділо кізяками, хоч і не було скотини; шибки позатулювані павутиною та чорними крапками...

Старший син не жив дома. Він учився в школі, недалеко од цього села, колов там дрова, замітав у кімнатах і з цього жив.

Мати одвикла од його; а батько накидався, коли син приходив додому.

— Живи вдома! Соромиш, сукин син...

А сам ходив до церкви, говів у великий піст... Тоді жінка жила в сусідах, а діти порозбігались. Чулось:

— Батько говіє, батько говіє.

Перевуд на Великдень позичав борошна.

Старі тітки казали:

— Що то вже побожний чоловік. Тільки очі, не доведи, господи!

... Зразу по селі йшов од майдана голос, бурхливий.

Перевуд пішов.

Там кричали:

— Ловити треба злодіїв.

А найдужче кричали заможні. На майдані зібралася вся громада. Дядьки ревли, хватались за чуби і махали руками.

— Самосуд, як впіймаємо!

Біля комітету стояв Грицько, міліціонер. Підняв ґвинтовку.

— Ми, туди їх, у мать... Це буржуї.

Він був п'яний і на його ніхто не дивився.

Зомлівали крики.

Говорили дядьки, кашляли й ще кричали:

— Самосуд учинимо, як виявиться.

Федось здрігнув і потроху одходив од громади... Зайшов у вуличку...

... Грицько замовк, побачив бородатого дядька.

— А ти чого кричиш?.. Нідзя. Куркулям заборонено кричати,—легенько штовхнув того в спину,—я от старий вояка і то не кричу.

Федось оглядався.

Додому не пішов, а звернув, по садках, стежками...

Що-вечора пізно верталась додому Федосева жінка. В хаті смерділо блощицями та кричали діти.

А раз прийшов додому син.

— Ти нічого не приніс? Петре?—обізвалась вона до його.

— Ні.

Вона заплакала.

— Злидні, синку!.. Учись, а то—знаєш батька?

Діти переставали кричати, а Петро задумувався.

Мати знову:

— Може підеш завтра до церкви, богу помолишся.

Син не слухав...

Крізь смердючі чорні плями показувались зелені байраки, де вночі бігають темні, сліпі тіні.

... І от неділя. По церквах трезвонили. В повітрі літали ранкові мідні звуки.

Батько глянув кисло на Петра.

— Ти чого не йдеш до церкви?

Мовчанка. Мати зітхнула.

— Не хочу.

Батько підскочив.

— Що—може в комунії?

Діти заскиглили; а мати стала з олив'яними очима, губи сині, шепотіли чи молитву, чи прокляття (все однакове, байдуже).

Петро підвівся, похмуро одійшов.

— І не пі-ду.

... Раптом вийшов з хати.

...Був чоловік один, два різних. Удалий з головою цупкою, як волоський горіх. Федось. А другий бога згадував...

...Перед обідом прийшов Грицько (він доводився родичем).

Випивали.

Грицько казав:

— На чорта ти хоч убивав, мовчали-б і так. Забрав що треба й кінець... А то начальник казав... Безразлічно, говорить, а як дізнаюся хто, так не кайся.

— Так то-ж буржуї. Жалько йому, чи-що?

— Приказ є. Безразлічно, бандити, говорить.

...Увечері позбірались хлопці. Жінка теж прийшла, похнюпилась. Жовтіла мертвим обличчям.

Федось знизав брови.

— Геть звідсіля! Чортова моща...

Степан махнув кучерями по-козацьки.

— Чудно, Федось, що ти віруючий...

— А хіба не можна?

— Та ні. А що вбиваєш-же; бог забороняє-ж...

— А на фронті?.. Дурниця!..

...Гілки, прип'яті минулою бурею, заходили в темряву і там згасали.

...І буває тут темрява; инколи, з горобиними ночами, трясе землю...

І чути, ніби за кручею щось скиглить; чути, як пролазить нічне плахіття, ніби живе, ніби похмарене...

І от хата одинока, яка була в удалу горобину ніч, така й зразу.

Тоді без ножиків полоснули... Тільки дитина й Одарка не тут, бо трупи позабірали, поховали на кладовищі в одній труні.

А на хресті написали:

— От руки убийць скончались. —

...Коли ховали, піп то яро брався за бороду, ніби вирвати думав, то гладив. Вітер розтрушував волосся... Піп затягував з дяком, а баби підпирали руками щоки і потім тихенько плакали. Хто зна од чого.

Одна баба казала:

— Та й батюшка жалібно правлять.

...І плив дим по могилах.

Це третя була з таким написом, з березами, вишнями...

Зразу Федось думав про це:

— Скажіть: ми правильні, що так робимо? — обізвався він до хлопців.

— Вповні справедливі!

...І кипіли жили на лобі, ніби шипучка, та чорніли.

Вперта голова в Федося, лобата...

...І не мовчали перегонні вітри, куріли пилом.

Друга ніч була ясна, зоряна. Парубки розходились з вулиці, а Федось з братвою мандрував. Умовились не вбивати нікого... Дядько, до якого вони

йшли, жив на хуторі. Здалеку ще виднілись комори і хата під залізним дахом.

...Збоку спав ліс, розплющував очі й знову дрімав.

Вони, як і в першу горобину ніч, йшли вкупі... І коли перед очима вже повирізувались сараї, то вони перелізли через тин. Біля конюшні лежав собака, загарчав.

Степан кинув йому шматок сала... Федось й останні засміялись, бо собака захарчав, пустив червону стьожку і потім витягся.

...Ніч була ясна, зоряна...

Вони одламали замка, коні заржали. Федось одв'язав обох; взяв собі одного, а другого віддав Степанові. Сіли. Поїхали через тік шагом. Дзвеніли вуздечки... Инші йшли пішки... Потім із лісу виїхала підвода й ті три сіли на воза.

...Стелеться нічний шлях, торохтить віз. А на небі високо недосяжний Чумацький Шлях, а тут синій нічний степ.

Федось крикнув:

— Ну, хлопці, я з Степаном на Колонтай...

Поїхав прямо, а ті звернули вправоруч.

А хазяїн, тільки виїхали вони за тік, одчинив двері, причаїв, як тінь, пішов у хату і вернувся з синами. Пішли до конюшні. Собака здох, а конюшня була зачинена...

Тоді хазяї кинулися по хуторі; собаки загавкали, люди позбігались.

Потім позапрягали коней, а деякі верхи — й кинулись навздогін.

Хазяї сиділи на возі.

Цокали і осі об колеса, а од воза падали тіні. Місяць срібнорогий, ще молодий, плив за ними по тьмяній синяві...

Доїхали до комітету.

Хуторяни увійшли в хату.

Деякі міліціонери спали на долівці, а Грицько сидів біля телефону.

— Вам чого? Чш!

— Обікрадено!

— Так що-ж. Ви куркулі з Водяного. Зна-ю. А як куркулів обікрадено, то нічого... добра в їх хватить...

— А нащо-ж міліція?

— Та ходім до начальника, що там з ним балакати? — обізвався бородатий.

І вийшли... Біля комітету стояли підводи, коні дрімали. Знову заторохтів по селу віз...

Назад їхали хуторяни з начальником. Стали. Начальник увійшов, побудив міліціонерів. Грицько схилився на стіл, не вірив.

— Що, хіба справді їхати, це-ж куркулі?

— Їхати! Треба ловити бандитів!

— Хіба є такий закон?—

— Приказ і не розговарювать!

Задзвеніли ґвинтовки. Два міліціонери поїхали з хуторянами. Їхав і Грицько.

— Ви, сукині сини, підкупили начальника. Де такий закон, щоб обороняти куркулів?..

Другий засунув затвор.

— Нічого не зробиш. Говорить, бандити.

Хазяї сіли на коней, а инші хуторяни повернули назад. Їхали шагом. З села звернули вліворуч.

— От-туди поїхали вони, бо через тік.

— Так ви-ж могорич ставте!

— Та вже-ж!

Почухали потилиці.

Ніч степова замертвіла, засиніла; наче сильний велетень ліг заснути.

Жита.

По дорозі замірав пил, як і степ.

І серед степу людські голоси були тихі чи боязькі.

А Грицько кусав губу.

— Хитрі гади! — Потім побачив дробовики у хуторян. — А оружіє чого, хіба можна?

— Дробовики маєм право.

І не балакали.

— Це хлопці: Федось, Степан, — думав Грицько, — і чорти їх потаскали... А тепер арештовуй.

— А що, аби вас тут той, — звернувся він до хуторян.

Бородатий розгладив уса, подивився на синів і спокійно промовив:

— Не питай, нас більше, та й подужали-б... Ну, що буде, то буде — наганяти!

Грицько вдарив коня. Понеслися, перепливаючи, сині лани. Впереді виднілися дві точки.

Грицько кричав:

— Стій! — і вибухнув у повітря.

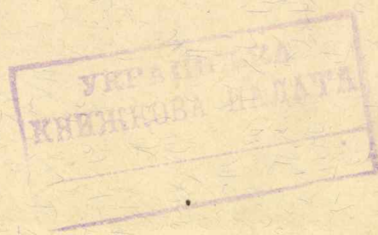
Коні важко дихали і ще важче одбивали пил.

Передні були вже зовсім близько, хуторяни направили дробовики і ще раз крикнули:

— Стій!

Клацали підкови, пил улігся. Передні приставали, потім зовсім стали.

ВИД-ВО „ШЛЯХ ОСВІТИ" при Н. К. О. У. С. Р. Р.

УКРАЇНСЬКА
КНИЖКОВА ПАЛАТА